O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGIZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

“BUXGALTERIYA HISOBI” KAFEDRASI

# “BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT: MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIGA MUVOFIQLASHTIRISH, RAQAMLASHTIRISH VA TARAQQIY ETTIRISH MASALALARI”

**MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA**

## MATERIALLARI TO’PLAMI

(2024 yil 15-may)

SAMARQAND

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI**
**OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGIZIRLIGI**

**SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI**

**“BUXGALTERIYA HISOBI” KAFEDRASI**

# “BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT: MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIGA MUVOFIQLASHTIRISH, RAQAMLASHTIRISH VA TARAQQIY ETTIRISH MASALALARI”

**MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA**

**MATERIALLARI TO’PLAMI**

**(2024 yil 15-may)**

**SAMARQAND – 2024**

**UO'K:** 657.22
T 71
**KBK:** 65.052

“**Buxgalteriya hisobi va audit: moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqlashtirish, raqamlashtirish va taraqqiy ettirish masalalari”.** Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. 2024-yil 15-may kuni. Samarqand, SamISI, 2024. 262 – bet.

***i.f.d., professor S.N.Tashnazarovning umumiy taxriri ostida***

**Nashr uchun mas’ullar:**
1. **D.X.Aslanova- i.f.f.d., professor**
2. **S.N.Tashnazarov – i.f.d., professor**
3. **D.J.Pashaxadjayeva – PhD, dosent**

**To’plovchi va nashrga tayyorlovchi: G.Djumayeva** – Assistent
**Sahifalovchi**: G. Djumayeva

An’anaviy ilmiy-amaliy konferensiya materiallarida yangi O’zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini (MHXS) jadal joriy qilish va tashkil etish, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida korxonalarda aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, daromadlar va xarajatlarni tan olish va baholash hamda moliyaviy hisobotda aks ettirish, auditni xalqaro standartlar asosida tashkil etish va o’tkazishning tashkiliy dastaklari hamda metodologik masalalari, xizmat ko’rsatish tarmoqlari iqtisodiyotini rivojlantirish hamda iqtisodiy tahlil, moliya, sug’urta, soliqqa tortish, investitsiya va bank sohalarini xalqaro standartlar asosida tashkil etish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. To’plamda MHXSlariga o’tish borasida erishilgan natijalar tahlil qilinib, biznes sub’ektlarida, jumladan tijorat banklari, sug’urta tashkilotlari va boshqa korxonalarda xalqaro standartlarni muvoffaqiyatli joriy qilish bo’yicha xulosa va takliflar keltirilgan. MHXSlarini joriy qilish bo’yicha metodologik tartiblar hamda MHXS asosida moliyaviy hisobot formatlari, hisob siyosati, schyotlar rejasining tuzish borasidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

**Maqolalar mualliflar tahririda bosilmoqda. Ularda keltirilgan raqamlar, faktlar, xulosa va tavsiyalarga mualliflar ma’suldir. Ularning ayrim fikrlari tashkiliy guruh qarashlariga to’g’ri kelmasligi mumkin**

**ISBN:** 978-9910-720-22-2

© Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2024.
© “STEP-SEL” MChJ nashriyoti, 2024.

| | | |
|---|---|---|
| ***Ташназарова Д.С.*** | Бошқарув бухгалтерия ҳисоби ва таннарх бухгалтерия ҳисоби моҳияти ва замонавий таърифлари | 81 |
| ***Po‘latov X.U.*** | Savdo faoliyati alohida turlarining xususiyatlari va ularning soha korxonalari xisob siyosatiga ta’siri | 87 |
| ***Eshpulatova Z.B.*** ***Asatova U.*** | Tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi iqtisodiy sub’ektlarda xarajatlar hisobining o‘ziga xos xususiyatlari | 92 |
| ***Собиров Х.*** | Таъминот жараёни ҳисобини такомиллаштириш | 97 |
| ***Misirov A.A.*** | Tashqi iqtisodiy faoliyat bo’yicha hisoblashuv muomalalari hisobini tashkil etishning me’yoriy xuquqiy asoslari tizimi | 104 |
| ***Ниятов Ж.А.*** | Характерные свойства учета расходов периода в хозяйствующих субъектах | 110 |
| ***Berdaliyev X.K.*** ***Xolmuradov M.A.*** | Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini qo’llash asosida qishloq xo’jalik mahsulotlarini sotish jarayonining moliyaviy tahlili | 113 |
| ***Niyatov J.A.*** | Iqtisodiy sub'ektlarda moliyaviy hisobot mazmuni va ahamiyati | 118 |
| ***Yunusova R.B.*** | Sog'liqni saqlash muassasalarida dori vositalari tannarxini hisobga olish | 121 |
| ***Холмурадов М.А.*** ***Тажиддинов Ж.Ш.*** | Молиявий ҳисоботнинг ҳалқаро стантдартлари асосида қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда кластерларни ўрни ва аҳамияти | 125 |
| ***Ergasheva F.N.*** | Moliyaviy hisobot xalqaro standartlarga o‘tishda dastlabki qadamlar | 128 |
| ***Yunusova R.B.*** | Improving the calculation of the cost of receipts and services rendered in medical enterprises | 132 |
| ***G'afforov Sh.N.*** ***Xolmuradov M.A.*** | Mollyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida korxonalarda daromadlar va xarajatlarni tan olish va baholash | 135 |
| ***Misirov A.A.*** | Eksport-import operatsiyalari hisobining mohiyati va vazifalari | 140 |
| ***Eshpulatova Z.B.*** | Moliyaviy hisobot xalqaro standartiga o‘tish davr talabi va joriy etish asoslari | 144 |

2. Мирзиёев Ш. "Обеспечение верховенства закона и интересов человека – гарантия развития страны и благополучия народа." Т.: Узбекистан, 2017. 48 с.

3. Мирзиёев Ш. "Критический анализ, жесткая дисциплина и персональная ответственность должны стать повседневной нормой в деятельности каждого руководителя." Т.: Узбекистан, 2017. 104 с.

4. Указ Президента Республики Узбекистан "О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан" от 7 февраля 2017 года № УП-4947.

5. Указ Президента Республики Узбекистан "О мерах по внедрению современных методов корпоративного управления в Акционерных Обществах" от 12.04.2015 г. № УП – 4720.

6. Постановление Президента Республики Узбекистан "О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности", № ПП-4611, 24.02.2020.

7. Vera Palea, Department of Economics and Statistics “Cognetti de Martiis”, University of Torino, Italy, China Journal of Accounting Research Volume 6, Issue 4, December 2013, Pages 247-263. [https://doi.org/10.1016/j.cjar.2013.08.003]

8. Kees Camfferman&Stephen A. Zeff, "The Challenge of Setting Standards for a Worldwide Constituency: Research Implications from the IASB’s Early History", European Accounting Review Volume 27, 2018 - Issue 2, [https://doi.org/10.1080/09638180.2017.1296780]

9. Хамдамов Б.К. "Аудитнинг халқаро стандартлари." Учебник. Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2020. 318 с.

Информационные источники:

1. http://www.gov.uz (Правительственный портал республики Узбекистан)

2. http://www.mf.uz (Сайт Министерства Финансов Республики Узбекистан)

3. http://www.ziyonet.uz (Образовательный портал)

4. http://www.lex.uz (Национальная база данных законодательства Республики Узхбекистан)

5. http://www.aicpa.org (American Institute of Certified Public Accountants)

## БОШҚАРУВ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА ТАННАРХ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ МОҲИЯТИ ВА ЗАМОНАВИЙ ТАЪРИФЛАРИ

***Дилфуза Ташназарова***

*Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти докторанти, PhD*

**Аннотация.** Ушбу мақолада таннарх бухгалтерия ҳисоби тарихи, дунёдаги профессионал ташкилотлар томонидан бошқарув (менежментлик) бухгалтерия ҳисобига таъриф, унинг вазифалари баён қилинган. Тадқиқотлар асосида бршқарув бухгалтерия ҳисоби ва таннархи бухгалтерия ҳисобига таърифлар келтирилган.

**Калитли сўзлар:** Бошқарув бухгалтерия ҳисоби, таннарх бухгалтерия ҳисоби, стандарт костинг, таннарх табиатини (behavior), контрибутция ёндашуви

**Аннотация.** В данной статье описана история бухгалтерского учета себестоимости, определение управленческого бухгалтерского учета профессиональными организациями, его задачи. На основе исследований даны определения управленческого бухгалтерского учета и бухгалтерского учета себестоимости.

**Ключевые слова:** Управленческий бухгалтерский учет, бухгалтерский учет себестоимости, стандарт костинг, поведения затрат, подход контрибутции.

**Abstract.** This article describes the history of cost accounting, the definition of management accounting by professional organizations in the world, and its tasks. Definitions of management accounting and cost accounting are given based on research.

**Key words:** Management accounting, cost accounting, standard costing, cost behavior, contribution approach

Бошқарув (менежментлик) ҳисобининг пайдо бўлиши унинг асосий элементи бўлган **Таннархи Бухгалтерия Ҳисоби (Cost accounting)**нинг вужудга келиши билан боғлиқдир. Менежментлик ҳисобига оид дарсликда “Таннарх ҳисоби”нинг дастлабки юзага келишини ўн еттинчи асрнинг бошларида кузатиш мумкинли эътироф этилган. 1610-1620 йилларда Роберт Лодер томонидан фермер хўжалиги счётларини юритиш жараёнида таннарх ҳисоби белгиларини кўриш мумкин. XVIII асрда ишлаб чиқариш тизимининг кенг механизацияси йирик саноат ишлаб чиқарувчиларни юзага келтирди. 1805 йилда Англияда саноат ишлаб чиқаришида завод қийматини аниқлашга дастлабки уринишлар бўлган. Лекин, таннарх тушунчаси саноат соҳасидаги олимлар томонидан 1870 йилларда фойдаланилган ва асослаб берилган. Дастлабки, таннарх тушунчаси, маҳсулотни тайёрлаш қиймати, харажатларни тақсимлаш, завод счётларининг қўлланилиши ва принципларига оид мақолалар 1895-1901 йилларда Лондон ва Нью-Йоркдаги соҳага оид нашрларда чоп эттирилган.

1887 йилда англиялик иқтисодчи олимлар Дж.М. Фелса ва Э. Гарке “Ишлаб чиқариш счётлари: принциплари ва юритиш амалиёти” номли китобини чоп эттирди. Ушбу китобда харажатларнинг нормативлари ва уларнинг назорат тизимида қўлланилиши ҳамда харажатларни фикслашган (ҳизирги доимий) ҳамда ўзгарувчан харажатларга бўлиш таклиф этилган. Ишлаб чиқаришнинг харажатлари тўғрисидаги ахборотларнинг зарурлиги тўғрисида XX асрнинг бошларида Г.Эмерсон томонидан ёзилган “Меҳнат унумдорлиги оператив ишлар ва иш ҳақи асоси сифатида” номли китобида асослаб берган.

Таннарх ҳисобига оид дунёда биринчи марта 1913 йилда Дж.Л. Николсон томонидан “Таннарх ҳисоби: назарияси ва амалиёти” китоби чоп эттирилди.

XX асрнинг бошларида АҚШда ва ундан кейин Европада ҳақиқий маълумотларни стандарт маълумотларга таққослаш асосида четланишларни аниқлашга асосланган **“Стандарт костинг”** тизими кенг қўлланила бошлади ва ўзининг самарасини берди. Бу эса ушбу тизимнинг кенг тарқалишига олиб келди.

Бухгалтерия ҳисоби тараққиётида бошқарув (менежментлик) ҳисоби муаммолари ва менежмент бухгалтерларни сертификатлаш масалалари билан шуғулланадиган АҚШдаги **Менежмент Бухгалтерлар Институти (IMA)** катта роль ўйнайди. IMA бухгалтерларнинг йирик профессионал ташкилотларидан бири ҳисобланган **Бухгалтерлар Миллий Ассоциацияси (NAA)** билан ҳамкорликда асосан бошқарув (менежмент) бухгалтерларининг манфаатини ҳимоя қилади.

Дунёдаги профессионал ташкилотларнинг менежментлик ҳисобига берган таърифларини қуйидаги жадвалда умумлаштирамиз:

**1.2-жадвал**

**Дунё бўйича профессионал ташкилотларнинг менежментлик ҳисобига берган таърифи[31]**

| Профессионал ташкилотларнинг номи | Менежментлик ҳисобига берган таърифи |
|---|---|
| Буюк Британиядаги Менежмент Бухгалтерларининг Дипломли Институти (Chartered Institute of Management Accountants) (CIMA) | **Менежментлик ҳисоби (management accounting)** – бу бухгалтерия ахборотларини тайёрлаш, жумладан менежментга сиёсатни шакллантириш, режалаштириш ҳамда юз берган операцияларининг назоратига доир профессионал билимлар ва кўникмаларнинг қўлланилишидир. |
| Буюк Британиядаги Таннарх ва Менежмент Бухгалтерларининг институти (The Institute of Cost and Management Accountants, London) | **Менежментлик ҳисоби (management accounting)** – бу менежментга сиёсатни шакллантириш, режалаштириш ва корхонада юз берган операцияларнинг назоратини амалга оширишга ёрдам бериш учун бухгалтерия ҳисоби ахборотларини тайёрлашда профессионал билимлар ва тажрибаларнинг қўлланилишидир |
| Америка Бухгалтерия Ҳисоби Ассоциацияси (American Accounting Association) | **Менежментлик ҳисоби (management accounting)** – бу менежментга мақбул бўлган иқтисодий мақсадлари ва вазифалари режаларини белгилаш ҳамда ушбу вазифаларни амалга ошириш бўйича рационал |

[31] https://www.yourarticlelibrary.com/accounting/management-accounting/management-accounting-concept-functions-and-scope/61276 асосида муаллиф таржимаси

| | |
|---|---|
| | қарорлар қабул қилишда ёрдам бериш учун ҳақиқий (бошланғич) ва лойиҳалаштирилган иқтисодий маълумотларга ишлов бериш жараёнидаги техника (методлар) ва концептларнинг қўлланилишидир |
| Англия ва Уэлис Дипломли Бухгалтерлар Институти (Institute of Chartered Accountants of England and Wales) | **Менежментлик ҳисоби (management accounting) –** бизнесни ҳамда менежментни ўз функцияларини янада самаралироқ қилишга йўналтирилган бухгалтерия ҳисобининг ҳар қандай шаклидир |
| MBA Crystal Ball. Management Accounting Introduction to Basic Concepts[32] | **Менежментлик ҳисоби** – бу менежмент томонидан ички мақсадларда, жумладан режалаштириш, қарорлар қабул қилиш ва операцион назоратда фойдаланиш учун молиявий ахборотларни аниқлаш, идентификациялаш ва тақдим этиш жараёнидир |

Хорижий тажрибалар ҳамда менежментлик ҳисоби бўйича хорижий дарсликлардаги таърифларни ўрганиш асосида бошқарув (менежментлик) ҳисобига қуйидагича таърифни берамиз: “**Бошқарув (менежментлик) ҳисоби** – бу мавжуд объектларни бошқариш, ҳамда ташкилот фаолиятига оид муҳим қарорларни қабул қилиш мақсадида бошқарувчи (менежер)лар учун зарур бўлган (молиявий ва молиявий бўлмаган) ишончли ва ҳаққоний ахборотларни аниқлаш (тан олиш), идентификациялаш, ўлчаш (баҳолаш), қайд қилиш, тўплаш, тизимлаштириш (таснифлаш), таҳлил қилиш, интерпритациялаш, узатиш ва тақдим этиш орқали ахборотлар базасини яратиш, шунингдек, ахборотлар коммуникациясини ўрнатиш, нархлаштириш, режалаштириш ва назорат тизимидир.”

Бошқарув (менежментлик) ҳисобининг компания даражасида аниқлаштирилган вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) узоқ муддатли режалар ва қисқа муддатли режалар (бюджет)ларни ишлаб чиқиш ва уларнинг бажарилиши устидан назоратни ўрнатиш;

2) харажатларни тан олиш, баҳолаш, таснифлаш ҳамда функционал боғлиқлигини аниқлаш ва регрессион таҳлилини амалга ошириш;

3) таннарх концепцияси ва таннарх табиатини (behavior) белгилаш ҳамда CVP (Cost Volume Profit) таҳлилини амалга ошириш;

4) ишлаб чиқарилаётган маҳсулот бирлиги таннархини ҳисоблаш, маҳсулот таннархининг элементлари бўйича ахборотларни шакллантириш;

5) материаллар, меҳнат харажатлари ва устама ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини замонавий ёндашув ва усуллар асосида юритиш;

[32] https://www.mbacrystalball.com/blog/accounting/management-accounting/

6) ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таннархи тўғрисидаги ҳисобот, сотилган маҳсулотларнинг таннархи тўғрисидаги ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этиш;

7) таннархни ҳисоблашнинг буюртмали ва жараёнли тизимларини қўллаш орқали таннархни ва харажатларни оптималлаштириш йўлларини ишлаб чиқиш;

8) контрибутция ёндашуви, маҳсулот таннархини absorpsion costing ва variable costing усуллари орқали ҳисоблашнинг услубий тартибини амалда қўллаш;

9) комплекс ишлаб чиқаришда қўшма маҳсулот ва иккиламчи маҳсулот таннархини аниқлашнинг замонавий усулларини қўллаш;

10) режалаштириш бўйича эгилувчан бюджетларини ишлаб чиқиш ва ҳақиқий бажарилишларни бюджетлар билан солиштириб бориш, юзага келган фарқларни очиқлаш;

11) стандарт костинг тизимини қўллаш ҳамда ҳақиқатда эришилган натижаларнинг белгиланган стандартлардан четланишларни аниқлаш ва омиллар таъсирини ҳисоблаш;

12) сотилган маҳсулотлар ассортиментини белгилаш, бизнес таркибини ўзгартириш (реструктуризация), баҳоларнинг шаклланиши бўйича қарорлар қабул қилиш ва трансферт баҳони белгилаш;

13) узоқ муддатли инвестициялар, хусусан молиявий қуйилмалар, янги технологияларни жорий қилинишини режалаштириш ҳамда режаларнинг бажарилишини назорат қилиш;

14) сегментар ҳисоботни тайёрлаш ва таҳлил қилиш, жавобгарлик марказлари фаолиятини баҳолаш.

15) корхонанинг ҳисоб сиёсатидан келиб чиқиб бошқа вазифаларни киритиш мумкин.

Ушбу вазифаларнинг ҳал қилиниши бошқарув ҳисобини тўғри ташкил қилинганлигига асос бўлади.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, таннарх бухгалтерия ҳисоби бошқарув бухгалтерия ҳисоби учун деталли ва молиявий бухгалтерия ҳисоби учун унинг ёндашишлари доирасида ахборот манбаи бўлиб хизмат қилар экан.

Таннарх бухгалтерия ҳисоби деганда, режалаштириш, нархларни белгилаш, маҳсулотни ишлаб чиқаришни давом эттириш ва кенгайтириш, харажатларни оптималлаштириш, ходимлар меҳнатини рағбатлантириш ва менежментнинг бошқа соҳаларига оид қарорлар қабул қилиш учун ишлаб чиқарилаётган маҳсулот, иш ва хизматлар, жараёнлар, фаолиятлар таннархини тан олиш, таснифлаш, тақсимлаш ва баҳолаш асосида ҳақиқий таннархини аниқлаш ва таҳлил қилиш тизимга айтилади.

Таннарх бухгалтерия ҳисобини назарий ва методологик асосларини белгилаш, уни бухгалтерия ҳисобининг алоҳида тармоғи сифатида тавсифлаш борасида қуйидаги долзарб масалаларни алоҳида қайд қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- Таннарх бухгалтерия ҳисобини (cost accounting) тавсифлаш, уни ўрни ва моҳиятини очиб бериш;

- Таннарх бухгалтерия ҳисоби бизнесни бошқаришда ўта муҳим бўлган маҳсулот (иш, хизматлар) таннархини ҳисоблаш каби долзарб масалага қаратилганлиги алоҳида қайд қилиш керак;

- Маҳсулот (иш, хизматлар) таннархини ҳисоблаш методологияси ишлаб чиқилиши керак. Таннархни ҳисоблаш мураккаб жараён. Жуда кўплаб омиллар таъсирида таннарх шаклланади. Ушбу омилларнинг ҳар бирининг таъсирини аниқлаш талаб этилади. Бунинг учун эса бошқарув бухгалтерия ҳисоби таркибида таннарх бухгалтерия ҳисоби услубиёти бўлиши зарурият ҳисобланади;

- Таннарх бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш механизмларини такомиллаштириш зарур;

- Олий таълим муассасаларида “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” таълим йўналиши ўқув режаларида “Таннарх бухгалтерия ҳисоби” фанини киритишга зарурият мавжуд деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қиладиган бўлсак, бошқарув бухгалтерия ҳисоби таркибида таннарх бухгалтерия ҳисобини алоҳида қараш, маҳсулот (иш, хизматлар) таннархини баҳолаш, уни услубиётини яратиш муҳим аҳамият касб этадиган масала ҳисобланади. Шу боис замонавий менежмент тизимини такомиллаштириш зарурияти таннарх бухгалтерия ҳисоби, уни корхоналарда ташкил этиш масалаларини мукаммал даражада тадқиқ этишни тақозо этади.

## Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Cost accounting: A Managiral Emphasis, 7 th edition Charles T. Horngren/George Foster 1991.

L. E. Heitger, S. Matulich. Cost accounting. Mc.Graw-Hill Book Company, 1991.

С.Н. Ташназаров, К.Б. Уразов, Д.С. Тошназарова. Бошқарув бухгалтерия ҳисоби: Олий ўқув юртлари таълим йўналиши учун дарслик. – Тошкент:, 2022. – 555 б.

https://www.yourarticlelibrary.com/accounting/management-accounting/management-accounting-concept-functions-and-scope/61276
https://www.mbacrystalball.com/blog/accounting/management-accounting/